

Биљана Љ. Мандић

Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац – Србија
e-mail: biljana.mandic@filum.kg.ac.rs

КУЛТУРА НАЦИОНАЛНОГ СЕЋАЊА У КОНТЕКСТУ КОНСТРУИСАЊА СРПСКЕ МУЗИЧКЕ ПЕДАГОГИЈЕ – БИТОЉСКА БОГОСЛОВИЈА

Апстракт: У настојањима, да физички покуша да затре све православно и избрише га из културе националног сећања, комунистичка власт је, после Другог светског рата, зграду Битољске богословије разрушила до темеља и на њеном месту изградила стамбене објекте. Стиче се утисак да је из културе националног сећања 'избрисана' и 2022. година, година у којој је требало да буде обележен један век од поновног успостављања рада Битољске богословије. У стремљењу ка ревитализацији национално-културног сећања, у раду се указује на двојаку мисију богословије, коју је ова установа остваривала у периоду између два светска рата. Прву, музичко-педагошку, чијом опсервацијом је утврђено да су у Битољској богословији деловали ученици Стевана Стојановића Мокрањца, као чувари, настављачи и поштоваоци Мокрањчеве педагогије. Анализом друге, национално-културне мисије, утврђен је допринос богословског хора у креирању и ојачавању верског и национално-културног идентитета. Утемељен на архивској документацији, истраживачким микронативима, рад указује на улогу, значај и допринос који је Битољска богословија остварила у ширем заснивању српске музичке педагогије, верског, националног и културног живота Срба у тадашњим јужним крајевима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а касније Краљевине Југославије.

Кључне речи: Српска православна богословија у Битољу, музичко образовање српског православног свештенства, музичка педагогија, музичко школство, музичка култура.

Оснивање Богословије Светог Јована Богослова¹

На крајњем југу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, удаљени од северних делова државе, окрузи битољски, охридски и кавадарски егзистирали су у специфичним национално-верским и идеолошким приликама. Претила је реална опасност да ће се српска омладина, због похађања трију страних школа и пропагандних утицаја који су се у њима проводили, у „националном и верском погледу у потпуности отуђити од духа

¹ АЈ-66-1094-1414. На седници епископа, наставника и битољског свештенства, која је одржана 23. марта 1922. године, разматран је назив богословије. Првобитно је предлагано, да се школа назове Богословија Светог Луке, у част јеванђелисте Луке, сарадника и пратиоца апостола Павла који је пролазио овим крајевима носећи јеванђељску науку. Међутим, на следећој седници, одржаној 23. априла 1922. године, одлучено је да школа понесе назив Богословија Светог Јована Богослова.

православне вере”. Окрузи нису имали „нити једну стручну школу”,² а центри за едукацију националних радника егзистирали су далеко од ових покрајина.³ Национално-верски и друштвено-политички разлози имплицирали су потребу да се у јужним српским крајевима отвори богословска школа, али Српска православна црква, у том тренутку, није била у могућности да сама отвори и финансира још једну богословску школу. Поред тешких материјалних прилика, читав је Битољ, по завршетку Првог светског рата, био у рушевинама и био је потпуно неповољно место за отварање Богословије.⁴

Богословија је отворена захваљујући пожртвованости Његовог Високог Преосвештенства Митрополита Јосифа,⁵ кога је, у настојањима да отвори богословију, подржавао тадашњи Епископ охридски господин Николај Велимировић.⁶ Но, проблеми су били вишеструки. Требало је отворити школу и интернат, за које нису била предвиђена државна буџетска средства, а није постојала ни адекватна школска зграда. Ипак, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, на заседању 20. августа (10. септембра) 1921. године, усвојио је предлог (А.С. бр. 8/921) и упутио га Министарству вера у писаној форми, са образложењем да је потребно отворити богословску школу за школовање свештенства у крајевима јужне Србије.⁷ На седници Светог архијерејског сабора донета је одлука, да се, до отварања богословије у Битољу, отварају курсеви за млађе свештенике који немају квалификацију, а по „примеру оних који су тамо отворани у задње две године”.⁸ Осим тога, Битољски владика Јосиф је, заједно са Охридским владиком Николајем Велимировићем, 29. септембра 1921. године, упутио меморандум министру вера, образлажући разлоге због којих је било неопходно отворити богословију у Битољу. Недуго након њиховог, али и дописа Патријарха Српског Димитрија, Министарство вера је, 1. октобра 1921. године, подржало предлог о отварању богословије у Битољу, по одредбама Правилника о Српским православним богословијама. Неколико дана касније, 5. октобра 1921. године, министарски савет званично је усвојио предлог о оснивању Битољске богословије.⁹ Задатак богословије био је да школује православно свештенство,

² АЈ-69-31-54. У страним школама анационална пропаганда је била веома развијена и морала се зауставити.

³ Извештај 1933, 5. Све до друге половине 19. века неки вид образовања могао се стећи код свештеника и у часловачким школама у којима се учио часловац, псалтир и писање у мањој мери. У другој половини 19. века почињу се у Турској, па и Битољу, оснивати модерније уређене хришћанске школе, католичке и протестантске, а 1863. године основана је и прва српска основна школа. Како наводи Нинослав Качарић „У Македонији су постојале четири ниже и једна средња богословска школа у периоду до Другог светског рата”. У Битољу је, од 1897. године, радила егзархијска свештеничка школа, а духовне школе су постојале у Скопљу, Прилепу и Једрену (Качарић 2014, 52).

⁴ Уп. Пузовић 2000, 249. Грчки епископ Матеја (1876–1887) основао је 1882. године прву Православну богословију у Битољу, која је радила до 1888. године. Након осмогодишње паузе, школа је обновила своју делатност 1900. године и тада је премештена у Барешански манастир у близини Битоља. Након три године, поново је враћена у Битољ, под називом Богословско-учитељска школа и све до почетка Првог балканског рата обављала је богословско-учитељску делатност. У троразредну богословију могли су се уписати ученици након завршених шест разреда основне (грађанске) школе.

⁵ Извештај 1933, 9. Владика Јосиф је на идеју о отварању богословије, дошао током посете Битољу, ученика Карловачке богословије, августа 1921. године.

⁶ Уп. Кокотовић 2022, 369.

⁷ АЈ-66-1094-1414. Школа је требала да умањи и ослаби утицај појединих страних школа, које су реметиле национално-верско православно васпитање и да школује српско свештенство.

⁸ АЈ-69-31-54.

⁹ Исто; уп. Мандић, Перковић 2015, 268.

„чиме би се подигао верски и национални углед наше земље, а кроз то одржавао утицај и на наше сународнике суседних територија”.¹⁰

Министарство вера донело је одлуку да са наставним активностима школа започне 1. јануара 1922. године,¹¹ али, због недостатка наставног кадра и немогућности да се именовани наставници јаве на време, прво предавање у богословији одржао је владика Јосиф, 16. фебруара 1922. године.¹² Десет дана касније, у недељу, 26. фебруара 1922. године,¹³ свечано је отворена петоразредна Битољска богословија, у којој су школовање започела тридесет и два ученика.

Распоред часова

	Понедељак	Уторак	Среда	Четвртак	Петак	Субота	Време
1) Јосиф Јосифовић	Об. Писмо	Об. Писмо	Богословска	Об. Писмо	Свобод. Језик	Свобод. Језик	9
2) Јосиф Јосифовић	Богословска	Др. Историја	Библ. Историја	Тргов. Језик	Библ. Историја	И. Срба	7
3) Јосиф Јосифовић	Свобод. Језик	Језик Језик	Српски Језик	Лат. Језик	Лат. Језик	Срп. Језик	7
4) Јосиф Јосифовић	Тргов. Језик	Срп. Језик	Језик Језик	Др. Историја	Тргов. Језик	Срп. Језик	7
5) Јосиф Јосифовић	Истор. Језик	Истор. Језик	И. Срба	Срп. Језик	Срп. Језик	Срп. Језик	4
							34

Време: I. 8-8 45
 II. 9-9 45
 III. 10-10 45
 IV. 10 50-11 30
 V. 11 35-12 30
 VI. 12-12 45

Време од понедељка 20/III-22 III

За Редовног
 Јосиф Јосифовић
 професор

Слика 1. Распоред часова у Битољској богословији од 20. марта 1922. године (АЈ-69-31-54)

На предлог владике Јосифа, настава из предмета Црквено и Нотно певање поверена је секретару битољског духовног суда, протођакону Бранку Ристановићу,¹⁴

¹⁰ Исто. На поменутој седници министарског савета одлучено је да ће уређење и материјално издржавање, као и код осталих богословија, бити државно. За целокупну организацију школства били су надлежни духовни судови у Битољу, Охриду и Штипу, а који су требали да учине разрезе на цркве, манастире и њихове капитале, те да прикупе новчана средства неопходна за набавку потребног школског и канцеларијског намештаја и омогуће да се зграда са интернатом припреми за почетак рада. Школа се припремала за рад са 50 ученика, који би, по завршетку школовања, „били дужни да служе у свештеничком чину, искључиво у овим крајевима и у местима, где то црквене и државне власти буду захтевале”.

¹¹ Било је планирано да наставни кадар чини од четири до пет наставника других богословија, који су, од 1. јануара 1922. године, требали да буду премештени у Битољску богословију.

¹² АЈ-69-31-54. Тога дана, владика Јосиф је сам одржао предавања из више предмета за двадесет и два ученика. Помогао му је само секретар духовног суда у Битољу, протођакон Бранко Ристановић, хонорарни наставник нотне и црквене певања.

¹³ Извештај 1933, 14. Свету литургију епископ Јосиф, служио је у Цркви Светог Димитрија у Битољу уз асистенцију свих битољских свештеника и представнике протопрезвитера, намесништава и манастира. Након благодарења, у 10 часова пре подне, школа је свечано отворена, а отварању су присуствовали министров изасланик, окружни начелник, представници свих битољских школа и грађанство.

¹⁴ АЈ-69-30-53. Предмет Црквено певање реализовао се два часа недељно (од 15.02.1922.), а касније је (20. марта 1922. године) протођакону Бранку Ристановићу додељен и предмет Нотно певање (АЈ-66-1094-1414). Протођакон Бранко Ристановић рођен је 8. септембра 1890. године у Београду, од оца Ранка и мајке Милице. Четворогодишњу основну школу завршио је у Београду, након које, 1914.

бившем ученику Београдске богословије Светог Саве.¹⁵

Музичко-педагошка делатност

Битољска богословија егзистирала је у сложеним друштвено-политичким, историјским, национално-верским, просветно-културним и економским приликама. Након званичног почетка рада, музичко-педагошка делатност завода разгранала се у два правца. Први, најдоминантнији, подразумевао је реализацију свакодневних наставних активности из предмета Црквено, Нотно и Хорско певање, а, након доношења јединственог наставног програма за српске православне богословије и наставу инструменталне музике.¹⁶ Други правац, односио се на друштвени и национално-културни ангажман богословског хора у богословском заводу и изван њега. Перманентно преплитање школских и ваншколских активности образовало је специфичну едукативну средину која се увек развијала под надзором управе завода и предметних наставника. У богословији је реализован спектар различитих ваншколских активности: екскурзије, излети, концертне активности и разнолик друштвено-културни ангажман, који је оствариван у оквиру различитих ученичких удружења.¹⁷ Посебна важност указивала се свим ваннаставним активностима које су представљале важан сегмент школског живота и васпитнообразовног процеса и активно доприносиле спознавању личних способности и формирању комплетне личности. За разлику од редовне наставе, ваннаставне активности, и друге активности које су се одвијале у богословији, биле су под мањим притиском обавезног и унапред одређеног, па су „могле да пруже повољније услове за креативно изражавање ученика”.¹⁸

године, завршава деветоразредну Богословију Светог Саве (АЈ-69-31-54). У Битољу је, у чин ђакона, рукоположен 6/19. августа 1919. године од стране епископа велешко-дабарског Варнаве, а протођаконски чин примио је 1920. године. У чин презвитера рукоположен је у Зајечару, 15/28. августа 1925. године, од стране епископа тимочког Емилијана (Ивановић 2016, 214), а протојерејски чин је примио 1938. године у Битољу. Одликован је Орденом Светог Саве V реда и Црвеним појасом 1919. године. Поред хонорарног наставничког ангажмана у Битољској богословији, у Битољу је, између два светска рата, радио у духовном суду, као његов секретар и црквено-судски службеник (АЈ-69-31-54). Након што је избегао из окупираног Битоља, од 1. октобра 1941. године службовао је као црквено-судски службеник у Пожаревцу. Одлуком Светог архијерејског синода, 21. децембра 1943. године, дошао је у Епархију браничевску, где је основао црквено-певачко друштво *Мокрањац* и дириговао разним црквеним и грађанским хорovima, а бавио се и инструменталном музиком (уп. Ивановић 2016, 214).

¹⁵ АЈ-69-31-54.

¹⁶ Уп. Мандић 2023, 725-726.

¹⁷ АЈ-69-31-54. У Богословији Светог Јована Богослова постојало је више ученичких удружења. Литерарно удружење ученика „Братство” основано је 19. маја 1922. године. Задатак удружења био је да код ученика развија интерес за књижевност, љубав ка изучавању матерњег језика и читања и организаторске способности. Школске 1929/30. године ученичко удружење „Братство” подељено је на неколико пододељака: а) Трезвени подмладак, б) Подмладак „Црвеног крста”, в) Глумачки одељак, г) Тамбурашки оркестар и д) Спортски одељак. У богословији је постојао „Фонд владике Јосифа епископа Битољског”, основан 1924. године. Из средстава фонда додељиване су награде за најбоље светосавске темате, успех у науци и потпомагање књижнице „Братство”. Осим „Братства”, у богословији су постојале и друге ученичке организација: „Коло савеза трезвене младежи”, основано 1926. године, са задатком да шири идеју трезвости у школи и ван ње, секције „Подмлатка Јадранске страже” и „Подружина Феријалног савеза”, обе основане 1930. године. Поменута друштва бројала су велики број чланова, на пример, на крају школске 1931/32. године, у „Братство” су били учлањени скоро сви ученици, док су остала друштва бројала од 80 до 100 чланова (Извештај 1933, 38).

¹⁸ Максић 2006, 167.

Примарни услов, чијим би се испуњењем директно допринело гранању друштвено-културних активности, био је развој просветно-педагошког рада. Током непуних двадесет година у богословији је, у различитим временским интервалима, наставу из предмета Црквено, Нотно и Хорско певање и Инструментално свирање реализовало десет наставника (Табела 1.). О детаљима њихове наставничке, али и национално-културне делатности, сазнаје се из ретких, али драгоцених извора, првенствено школских извештаја, који су континуирано достављани Министарству вера. Да су почеци просветног рада били веома изазовни, сведочи први извештај (15. јуна 1923.) достављен Министарству вера, у коме је наведено: „...у току школске године наставно градиво из појединих предмета није у потпуности обрађено (језик, општа историја и црквено појање), јер предметни наставници нису ни знали: шта је из њиховог предмета обавезно за обраду наставног градива у току једне школске године. Прописаног програма о томе управа Богословије нема, подаци се о томе ниоткуда нису добили, те је сваки предмет наставник по свом личном нахођењу радио, како је знао”.¹⁹ Иако је Наставни план за српске православне богословије усвојен 1921. године, неопходно је подсетити на стару педагошку праксу, по којој су се наставни програми креирали на основу доступног уџбеничког материјала, а који није био писан према верификованом наставном програму, јер је потреба за уџбеником претходила појави педагошких норматива. Кроз ову призму могуће је посматрати наставну литературу кориштену у Битољској богословији: за црквено певање са правилом – *Осмогласник и Страно пјеније* Стевана Стојановића Мокрањца, *Статије и Антифони за Велики четвртак* Мирка Павловића и *Велики типик* проте Василија Николајевића;²⁰ *Основи музичке писмености I и II део* Милоја Милојевића за нотно певање и *Партитуре национално-патриотских и верских песама* проте Божидара Д. Лукића за хорско певање.²¹ Уџбеничка литература омогућавала је слободу у концепирању оперативних наставних програма, базираних на ранијим програмским концепцијама, али и искуствима обликованим током редовног школовања. Наставници црквеног, нотног и хорског певања, Бранко Ристановић и Мирко Павловић, еклатантни су примери ове праксе. Обојица су завршила Београдску богословију Светог Саве, као ученици Стевана Стојановића Мокрањца, који је у богословији предавао црквено, нотно и хорско певање и свирање.²² Флуентност у презентовању њихових савладаних наставних садржаја директно је темељена на Мокрањчевом наставном програму, детаљно приказаном 1911. године, у оквиру *Извештаја о раду Београдске богословије Светог Саве*.²³ Све до 1927. године доминирају кратки описи савладаног наставног програма из предмета Црквено певање.²⁴ На пример, Мирко Павловић у извештају (1925. године) наводи да је у петом разреду (изостављен је извештај за четврти разред), према Мокрањцу, савладано: од Рождества Пресвете Богородице до Ђурђевдана закључно: опште тропаре, опело, венча-

¹⁹ АЈ-69-31-54. У поднетом извештају протођакон Бранко Ристановић навео је: „Из црквеног и нотног певања, у првом разреду завршен је II глас, у другом разреду V глас, а са хором је у току школске године обрађено опело, парастос и 7-8 световних песама наших народних композитора”.

²⁰ Из црквеног правила (типика) савладавао се: поредак тропара, кондака и богородичних на јутрењу, вечерњу и литургији у претпразништву и попразништву и ван њих; Певање катавасија; Одговарајућа правила за празнике.

²¹ АЈ-69-31-54.

²² Уп. Извештај 1905, 24.

²³ Уп. Извештај 1911, 90. У деветогодишњој Београдској богословији часови из предмета Нотно певање били су подељени између Стевана Стојановића Мокрањца и Јована Зорка.

²⁴ АЈ-69-31-54. Ученици првог разреда савладали су: одговарање на малој и великој вечерњи и јутрењу; одговарање на Светој литургији без песама молитвама; *Спаси ни Сине Божиј*; *Херувимске песме и причасно*; Цео I и II глас, а III глас само самогласне стихире и стихире на стиховње.

ње, часове и велико повечерје,²⁵ или, у извештају Ђакона Миодрага Михаиловића,²⁶ наводи се да су ученици првог разреда савладали: одговарање на вечерњем и јутарњем богослужењу и Св. литургији (без великих песама „Алилуја”, „Херувимска песма”, „Причастан” итд.), цео први глас из *Осмогласника* и половину другог гласа. Пре усвајања заједничког Наставног програма за Црквено појање (1930), детаљан извештај, концептиран и прилагођен петогодишњој богословији, доставили су, 1926/27. године,²⁷ протојереј Животије Стевановић²⁸ и битољски свештеник Мирко Павловић,²⁹ који је персонално педагошко упориште директно креирао на фону Мокрањчевог наставног програма.

Конструисању знања посебно је доприносио предмет Нотно певање/Теорија музике, који је представљао основ и услов за стицање нових музичких знања: „...савладао се од општих појмова о музици, до квинтног и квартног круга, закључно са вежбањима из солфеђа”.³⁰ За развој музичког мишљења, разумевање нотног записа, музичких законитости и музичког тока, у садржај предмета интегрисано је и структурирано градиво трију тематских целина, које су у потпуности биле базиране на поменутом Мокрањчевом програму: *Елементарна теорија музике*,³¹ *Практична вежбања (солфеђо)*³² и *Знаци алтерације*.³³ Практична једногласна или двогласна вежбања, читање с’ листа (*прима виста*) „двогласних и трогласних народних песама у хармонизацији наших музичара”,³⁴ следила су након теоријских поставки, а перманентно је наглашавано

²⁵ Исто. Ученици су васпитавани да искрено поштују Бога и религију. Посебна пажња се поклањала развијању добровољне наклоности ка молитви и ка учешћу у црквеном богослужењу, буђењу ученичке душе ка непринуђеној љубави, ка храму Божјем, њиховом духовном звању и религиозном животу младих богослова. Сви ученици су свакодневно ишли у цркве: Св. Димитрија, Св. Богородице, Св. Недеље и у Капелу Св. Ђорђа, у резиденцији Његовог Преосвештенства господина Јосифа епископа битољског, на јутрење и вечерњу, у пратњи васпитача. Ученици су у цркви имали одређена места која се нису смела мењати без дозволе васпитача. Током богослужења, певали су одабрани певачи, а остали ученици могли су узети учешће само у добро познатим песмама, да „не би кварили лепоту црквеног певања”. Ученицима је увек тумачен смисао богослужбених чинова и појединих облика богослужења.

²⁶ Извештај 1933, 42.

²⁷ АЈ-66-1094-1414. Уп. Перковић Ивана, Мандић Биљана 2015, 41–42. Наставни програм из предмета Црквено певање у потпуности је приказан у оквиру рада „Парадигма усмено/писано и педагогија црквеног појања у српским богословским школама”.

²⁸ АЈ-69-31-54. У првом, другом и трећем разреду, са три часа седмично, протојереј Животије Стевановић реализовао је наставу црквеног певања и наставу теорије музике, један час недељно у свим разредима.

²⁹ АЈ-69-199-320, уп. Мандић, Перковић 2015, 256-257. Мирко Р. Павловић (1900–1977) рођен је у Лесковцу 2. априла 1900. године. У чин Ђакона рукоположен је 5/18. децембра 1921. године, а у чин свештеника 6/19. децембра 1921. године. У Битољску богословију дошао је почетком 1925. године, након оставке хоровађе Веље Путника. Управа богословије описала га је као способног човека који је требало да преузме одговорност над управљањем богословским хором и да хор припреми за прославу Св. Јована Владимира, коју је те године требало одржати у Охриду (АЈ-69-30-53).

³⁰ АЈ-69-31-54.

³¹ Исто. Уп. Извештај 1911, 81-82. Обрађене су следеће теме: о звуку; ноте и нотна трајања; паузе; кључеви; степени и полустепени; о такту; лествица и интервали.

³² Исто. Интониране су лакше вежбе у Це-дуру „узимајући постепено један ступањ за другим све до октаве; вежбање на интервалима: секунди, терци, кварта, квинти и сексти у Це-дуру”.

³³ Исто. Конструисање интервала; дур и мол; квинтни круг (тонски родови); вежбање: тежа вежбања у Це-дуру за један и два гласа. Мол. Вежбања у: а-молу, Це-дуру, е-молу, ха-молу, еф-молу, Е-дуру, де-молу и Бе-дуру. Вежбање на вокалима: у, о, а, е, и; Акценти; Синкопе; Мелизми; Динамика; Темпо.

³⁴ Уп. Васиљевић 2000, 190. „Ја сам имала прилику да чујем и видим како је Мокрањац радио са

да су „вршена разна вежбања и црквене песме”.³⁵ У уобличавању програмских садржаја предмета доминирао је теоријско-практични приступ, који је кретао од основа музичке теорије, а био је условљен најчешће непостојањем било каквог музичког предзнања. У почетку, градиво је највероватније тумачено апстрактно, најчешће без аудитивне подршке, или су, као приликом учења интервала, знања формирана из звучних поставки и даље утврђивана у директној наставној пракси. Оно што заокупља пажњу јесте реализација описаног програма, која, у највећој мери, корелира са интервалском методом (Лествична интервалска интонација (тонална)). Полазиште је представљала Це-дур лествица, која се најпре теоријски и визуелно тумачила, са циљем да се унутар лествице схвати распоред целих и полустепена, а након тога се приступало интонирању лествице и лествичних интервала на свим ступњевима узлазно и силазно.³⁶ Приложена садржајна концепција указује на чврсту спрегу са логичко-методичком структуром кориштених уџбеника, и наравно, Мокрањчевим педагошким приступима, као узорима. Комбинација методичких приступа креирала је општу стратегију наставе, омогућавајући системско успостављање и испољавање принципа и општих праваца наставе, позиционирање циљева и задатака, формулација, и редоследа вежбања током формирања нових сазнања.

Табела 1. Наставници црквеног, нотног и хорског певања и инструменталне музике у Битољској богословији од 1922. до 1941. године

Наставници	Предмет	Период ангажовања
Протођакон Бранко Ристановић	Црквено и Нотно певање Црквено певање	1922–1924 1936–1941
Поручник Јосип Свобода (хонорарни катихета)	Хорско певање	1923–1924
Веља Путник	Хорско певање	1924–1925
Ђакон Животније Стевановић (хонорарни наставник)	Црквено певање	1924–1929
Ђакон Мирко Павловић	Црквено и Хорско певање; Теорија музике Црквено и Хорско певање	1925–1933 1938–1941
Ђакон Миодраг Михаиловић	Црквено певање	1929–1935
Сергије Наумов ³⁷	Црквено и Хорско певање;	1932–1936

малим ђацима у Богословији... Знам да им је певао народне песме и тражио од њих да записују...” Мирко Павловић се и у овом сегменту ослањао на Мокрањчев приступ.

³⁵ АЈ-66-2716-2335. Из нотног певања одлична су била четири ученика, оценама врлодобар оцењено је седамнаест, оценом добар шест, а недовољном оценом један ученик. Четири ученика другог разреда постигла су одличан успех, десет врлодобар, двадесет осам добар, а четири ученика су била недовољна. У трећем разреду шесторо ученика је било одлично, шесторо врлодобро, двадесет деветоро је било добро, а два ученика су оцењена негативном оценом.

³⁶ Уп. Васиљевић 2006, 31.

³⁷ Арсењев 2016, 140. Поред црквеног певања и теорије музике, Сергије Наумов је предавао „педагогију, психологију и логику, морално богословље, грчки и руски језик, историју филозофије, општу историју”. Осим богословског хора, био је „хоровођа децјег хора при богословији, руског црквеног хора у Битољу (заједно са Григоријем Кошевим)”.

(контрактуални професор)	Теорија музике Хорско певање	1937
Свештеник Тодор Петровић (помоћник васпитача, надзорни наставник Подружнице феријалног савеза и Секције подмлатка „Јадранска стража”)	Црквено певање	1937
Јован Велимировић	Црквено певање	1937
Милосав Јовичић (хонорарни наставник Реалне гимназије у Битољу)	Теорија музике, Хорско певање и Инструментално свирање	1937–1941

Организација наставног рада, просветно-педагошки ангажман, систематичност, посвећеност и стручност предметних професора, али и целокупног наставног кадра, доприносили су имплементирању музичких знања у општи систем музичке едукације.³⁸

Хорске активности

Након успостављања континуиранијег педагошког рада и овладавања базичним музичким знањима и хорским репертоаром, богословски хор забележио је прве јавне наступе. Наступи су имали значајан одјек у друштвено-културном животу тадашњег Битоља, те су омогућили интензивирање национално-културних активности, што је и јасно истакнуто 1923. године, након хуманитарног концерта одржаног у корист сиромашних ученика Битољске гимназије: „...хор богословије дао би се врло добро и рационално искористити у погледу јачања и гајења српског духа у овим крајевима Домовине, и у материјалном погледу, од њега би богословија имала врло великог интереса и користи”.³⁹ Улога богословског хора у конструисању националне мисије брзо се увидела, а потреба за инкорпорирањем хорске музике у шире друштвене слојеве наметнула се као изразито важна.⁴⁰

³⁸ АЈ-66-2716-2335. Према статистичким подацима министарстава просвете, десет ученика Мирка Павловића из црквеног појања је, на крају школске 1930/31. године, било одлично у првом разреду, једанаесторо врлодобро, тринаесторо добро и троје је имало довољан успех. Сличан успех остварен је и из теорије музике: једанаест ученика је било одлично, дванаест врлодобро, дванаест добро и двоје довољно. У другом разреду, одличних из црквеног певања било је девет, врлодобрих једанаест, осамнаест добрих и један ученик остварио је довољан успех. Из теорије музике деветоро је било одлично, тринаесторо врлодобро, шеснаесторо добро и један ученик је био довољан. У трећем разреду из црквеног појања одличних је било девет, врлодобрих шест и шеснаест добрих. Приближан успех постигли су и ученици четвртог разреда – деветоро одличних, дванаесторо врлодобрих, четрнаесторо добрих, а један ученик је био неоцењен. На крају квалификацијских стандарда, у петом разреду, петоро је било одлично, шеснаесторо врлодобро и четрдесет шесторо добро.

³⁹ АЈ-69-31-54. Сав приход, који је том приликом остварио богословски хор, дат је као прилог ученика Богословије Светог Јована Богослова битољском Друштву Црвеног крста. Осим тога, богословски хор је остваривао новчане приходе певајући на погребима и парастосима угледних грађана града Битоља.

⁴⁰ АЈ-69-32-55. Када се, из финансијских разлога, размишљало о затварању богословије, министар вера Милош Трифуновић је, 1. априла 1925. године, писао овако министру финансија: „Школа је будан стражар наших националних идеја и она има један виши задатак од осталих школа истога ранга

У креирању културног миљеа Срба у јужним крајевима концертни наступи са мешовитим репертоаром, које је континуирано остваривао богословски хор, имали су централно место у успостављању и обликовању националног идентитета. Током екскурзија, ученици су редовно певали на богослужењима у црквама и манастирима које су посећивали,⁴¹ а недељом и на велике празнике организовани су излети у мања села, са циљем да се постигне духовно јединство са православним становништвом, али и да се лични живот ученика „навикне сједињавати са животом народа”.⁴² Екскурзије су имале велики национални и културни значај и утицај. Чињеница да се у селу или манастиру налази преко 200 младих богослова представљала је упечатљив доживљај за локално становништво. Са друге стране, певање богословског хора, као и непосредна комуникација ученика са народом, суштински је повезивала народ и богословију, омогућавајући „да богословија врши своју велику мисију у корист Цркве и Државе”.⁴³

Професионални ангажман свештеника Мирка Павловића,⁴⁴ са краћим прекидима од 1925. године па све до почетка Другог светског рата, дао је кључни допринос успостављању богатог музичко-културног живота Битоља и његове околине. Велики Мокрањчев поштовалац и настављач традиције, на коју је указао родоначелник српске уметничке школе Стеван Стојановић Мокрањац – Мирко Павловић је, не само кроз педагошку, већ и кроз активну диригентску делатност, самопрегорним и посвећеним радом, континуирано бележио значајне хорске наступе у оквиру богослужбене и концертне праксе. Током редовне наставе, поред Литургије и компонованих литургијских песама, у оквиру предмета Хорско певање, са ученицима је савладавао разнолик световни програм обојен национално-темпераментним обележјима.⁴⁵ Истакнута улога припадала је Мокрањчевим духовним и световним делима, али су, поред њих, значајан део програма чинила дела српских, национално прихваћених хорских композитора. Концертни репертоар чинила су и дела руске духовне музике, тада изразито популарног чешког композитора Гвида Хавласа, а у репертоар су редовно уплитана дела хрватских и словеначких композитора, уз наглашавање програмских формата у којима је значајан сегмент био посвећен југословенским хорским остварењима (Табеле 2. и 3.).⁴⁶

на југу. Наиме, то је школа наших националних мисионара за територију Грчке, Мађедоније и Албаније, пошто се у њој налази више од тридесет ученика из тих држава. Потребна је, на првом месту државе, а потом цркве, да ова школа и даље постоји и ради у Битољу”.

⁴¹ Ученици су, 18. октобра 1925. године, посетили манастир Буково, а на Ђурђевдан (23.4.1926) су одржали екскурзију у манастир Лисолај.

⁴² АЈ-69-31-54. Ученици су, током школске године, заједно са Његовим високим преосвештенством епископом Јосифом, ректором и наставницима богословије, одлазили у манастире на празник храма и имали активно учешће у богослужењу и током црквених свечаности. Приликом повратка у богословију, уприличаване су посете месним црквама, где је богословски хор активно партиципирао у богослужењу, а наставници су присутном народу указивали на значај прослављаног празника.

⁴³ Исто.

⁴⁴ АЈ-66-1094-1414. Изасланик Министарства просвете, у поднетом извештају, Мирка Павловића описује: „Наставник је млад и без виших квалификација, но с љубављу и успехом гаји црквено певање. Музикалан је, добар познавалац нотног певања и с успехом одржава и хорско певање”.

⁴⁵ Исто. У извештају за школску 1927/28. годину Мирко Павловић наводи да је са хором увежбао: *Литургију* Ст. Ст. Мокрањца; *Радујтесја људи* Д. М. Сартија; *Полети сиви соколе* од Бротане; *Кајмакчалан* од Јосифа Свободне; *Коледа* од Јакова Готовца; *Поздрав домовини* Вилка Новака; *Прошла је мишка* од Матеј Хубада; *Опело* Јосифа Маринковића; *Венчање* од Ст. Ст. Мокрањца и *Вјерују* од Дмитрија Борњанског.

⁴⁶ Половином 1927. године, мешовити хорски репертоар хора чиниле су нумере: Ст. Ст. Мокрањца *Литургију*; *Благословен Господ*; *Концерт* С. А. Дехтјарева; *Осана* С. В. Смоленског; *Сретан пастир* Гвида Хавласа; *I и XI руковет* Ст. Ст. Мокрањца; *Славија* Јосифа Маринковића, *Кад прво*

Богословски хор увек се представљао са жанровски мешовитим хорским репертоаром. На концертима су доминирале духовне композиције, али је евидентно да богословски хор није одржао нити један концерт са искључиво духовним репертоаром.⁴⁷ Свакако да је садржајно богатији програмски формат, са обједињеним делима српских, хрватских и словеначких композитора, требало да укаже на нове приступе и модернија остварења југословенских композитора, али се, са оваквом програмском концепцијом, лакше и јасније конструисала представа о заједничкој југословенској култури. Осим тога, у мултикултуралној средини, мешовити концертни програм био је 'примеренији' и омогућавао је да се наглашавање национално-верских елемената лакше 'замагли'.⁴⁸

Битољска богословија била је у прилици да организује краћа путовања и излете чиме је доприносила бржој афирмацији богословског хора. Путовања су имала значајне финансијске бенефите, јер су се кроз њих компензовали трошкови пута и организације. Поред тога, за потпуно разумевање богословске и музичко-педагошке делатности која се одвијала ван заводских оквира, важно је разумети и значај институционално-културног умрежавања са различитим ансамблима и образовним установама, које се континуирано остваривало. Свакако да је, за увођењем нових музичких пракси, али и креирање национално-културних активности, посебну улогу имао војни оркестар Вардарске дивизијске области,⁴⁹ са којим је богословски хор остварио прве заједничке наступе. Војни окрестар је константно наступао са богословским хором током обележавања државних и црквених празника, светосавских прослава, на свим концертима и био пратња хору током ученичких екскурзија.⁵⁰

Екскурзије, које су за младе богослове редовно организоване, имале су за циљ да ученицима омогуће „уознавање јужних крајева и у њима наше старе историје споменика

сунце Петра Коњовића; *Химну Братства* Мирка Р. Павловића и *Певајмо браћо* Владимира Ђорђевића.

⁴⁷ Извештај 1938, 22-24. Изузетак чини програмска концепција вечерње Светосавске прославе из 1938. године, када је уприличен духовни концерт са националним репертоаром: Ст. Ст. Мокрањац – К. Манојловић: *Акатист Мајци Божијој* (богословски хор); народна песма: *Јетрвице Адамско колена* (рецитовао Тома Прерадовић, ученик V разреда богословије); *Блажен муж* (катизма), мелодија Кијевско-печерске Лавре (хор богословије); Сергије Наумов: *Воспрени душо и Небесна Царице* (из Духовне лире, певао дечји хор сиротишта „Богдај”); А. Гречанинов: *Воскликните Господу* (хор Богословије), народна песма *Свети Сава* (уз гусле отпевао Јован Барјактаревић) и Д. Јенко: *Боже братимства* (хор богословије).

⁴⁸ Уп. Табела 3; Извештај 1934, 10-11. На вечерњем делу Светосавске прославе, 1934. године, поред духовних композиција изведена су дела југословенских композитора: Вилка Новака: *Вечерња песма* (хор богословије); Јосипа Хацеа: *Кад млидија умријети*; Ф. Шпајера: *Закувала* (хор богословије); М. Милојевића: *Југословени* (хор богословије); Ст. Ст. Мокрањац: *Црни горо* (из XI руковети, хор богословије); Јакова Готоваца: *Момчето без гуњчето* (хор богословије); Ивана Пл. Зајца: *Ко гром нек песма ори нам* (хор богословије).

⁴⁹ Уп. Милановић 2016, 59-60, 66. Након балканских ратова, на територији проширене Србије настају музике Косовске, Вардарске и Битољске дивизије, са седиштима у Приштини, Скопљу и Битољу. Музика Вардарске дивизијске области бројала је 50 музичара, а њен капелник је био Јосип Свобода.

⁵⁰ За време ускршњих празника (21–27.04.1930.) ученици су обилазили градове Битољ-Ресан-Охрид-Св. Наум-Струга-Дебар. У свим местима одржали су концерте са следећим програмом: Д. Јенко – Ј. Руњанин: *Народна химна* (богословски хор); пригодно предавање; Д. Бортњански: *Сеј ден* (богословски хор); С. А. Дехтјарев: *Благословен Господ* (богословски хор); Епископ Николај: *Вера Те моја види, Господе* (рецитација); Д. Бортњански: *Тебе Бога хвалим* (богословски хор); Ј. Готовац: *Коледа* (богословски хор уз пратњу оркестра); Владимир Назор: *Свет* (рецитација); Зорко Преловац: *Ој Добер доб* (богословски хор); Исидор Бајић: *Соколска песма* (богословски хор); Д. М. Сарти: *Радујтеся људије* (богословски хор) и *Достојно јест* (кијевско, богословски хор).

и светиња, а сем тога, дала би се прилика и становништву у овим местима да чују лепу песму”.⁵¹ Континуирано заједничко умрежавање „акцентовало је динамику политичко-идеолошких стремљења, која су се показала као снажни покретачи у обликовању националне музике.”⁵² Осим војног оркестра, богословски хор наступао је са ученицама „Женске подружне школе” и оркестром гимназијалаца. Заједно су, 24. фебруара 1929. године, у Цркви Светог Димитрија, учествовали у помену умрлим члановима „Црвеног крста”. Када је, у вечерњим часовима, приређена забава са игранком, богословски хор је, са ученицама „Женске подружне школе” и оркестром гимназијалаца, извео одломак из опере Танхојзер Рихарда Вагнера и рецитацију песме „Косовка девојка”,⁵³ а том приликом је наступио хор „Трговачке академије” са нумером И. Ж. Илића *Докле српско име живи*. Концертни динамизам постизан је заједничком хорском и оркестарском нумером Коледа, Јакова Готовца, коју су ученици богословије изводили уз пратњу војне музике.⁵⁴

Концертни догађаји, уклапани у национални контекст, доприносили су хомогенизацији и националној идентификацији становништва. Заједнички наступи везивали су се за посебно уприличене свечаности којима се креирао, унапређивао и обликовао уметнички и културни живот Битоља. У прослављању су често учествовале све битолске школе, па је тако, у организацији месног средишта „Савеза трезвене младежи”, 21. априла 1929. године, заједнички прослављен „Дан трезвености”. Након богослужења, предвођена музиком, формирана је поворка која је „прошла кроз целу варош”, а у поподневним часовима одржан је „у сали богословије, матине само за ученике, а навече у Официрском дому и забава за грађанство”.⁵⁵ Сва музичка дешавања омогућавала су ученицима да, кроз активно хорско певањство, учествују у прославама, наступима, излетима и екскурзијама, да путују, интензивно стичу нова искуства, познанства и остварују завидан друштвено-културни ангажман. Година 1929. значајна је по низу наступа остварених са Хором „Трговачке академије” и Хором друштва „Кајмакчалан”. Хорови су заједно учествовали у обележавању Недеље Православља, када је, под окриљем Управа цркве Светог Димитрија у Битољу (24. марта 1929.), приређен духовни концерт у сали богословије.⁵⁶ Сутрадан је, након концерта, уприличена екскурзија у Прилеп, током које је богословски хор певао на Светој архијерејској литургији у храму Светог Благовештења у Прилепу. Увече је, заједно са војном музиком Вардарске дивизијске области, одржан уметнички концерт хуманитарног карактера у сали Основне школе „Краљ Петар”, чији је целокупан приход дониран за подизања храма Светог Тирила и Методија у Прилепу.

На приређиваним концертима беседили су узорити чланови друштва. Забележено је да је и Охридски епископ Николај Велимировић, 1. марта 1931. године, на беседи организованој од стране управе богословије и свештеничког удружења битолске епархије „Свети Ђорђе”, говорио „О загробном животу”. Поменути беседу је увеличао наступ чак четири хора: Хора ученика богословије, Хора „Трговачке академије” и хорова

⁵¹ АЈ-66-1094-1414.

⁵² Милановић 2016, 74.

⁵³ АЈ-66-1094-1414.

⁵⁴ Исто. Ученице школе „Кола српских сестара” и „Трговачке академије” рецитовале су пригодне песме, а програм је завршен Бротанином нумером *Полети* у извођењу богословског хора.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто. Народну химну отпевао је хор друштва „Кајмакчалан”, а предавање на тему „Празник православаља” одржао је професор Драгомир Марић. Мешовити хор друштва „Кајмакчалан” извео је *Херувимску песму* Гаврила Ломакина, а хор ученика богословије Д. М. Сартија *Радујтесја људије*. Нумеру И. Ж. Илића *Докле српско име живи* певао је мешовити хор „Трговачке академије”. Програм је завршен позоришним комадом у једном чину Бранислава Нушића *Кнез Иво од Семберије*, кога су извели ученици богословије.

певачких друштава „Кајмакчалан” и „Мокрањац”.⁵⁷ Тада успостављена, заједничка певачка пракса је настављена, па се из каснијих извештаја сазнаје да су певачка друштва „Кајмакчалан” и „Мокрањац” редовно наступала са богословским хором на концертима организованим у Недељи Православља и током пригодних свечаности и јубилеја.⁵⁸ На заједнички одржаном духовном концерту у Недељи Православља, 25. фебруара 1934. године, славећи Бога који је помогао да се сачува вековна православна вера, у реализацији програма по први пут су учествовали „Руски црквени хор” и „Дечји хор Газиместан”.⁵⁹ Поред поменутих певачких друштава, хор богословије наступао је са Хором битолске гимназије и Дечјим хором Дечјег склоништа Светог Николе „Богдај”,⁶⁰ а придруживала су им се и деца соколског подмлатка (вежбе са венчићима изводила су женска, а вежбе са пушкама мушка деца).⁶¹

Концертни програми извођени су у просторима који су могли да приме велики број званица.⁶² Најчешће је то била сала богословије, али је концертни програм извођен и у Официрском дому, Соколском дому, Општинској и Алимпићевој сали и Гранд хотелу. Свакако да су концертни наступи богословског хора били посебни догађаји, који су имали потенцијал да окупе најугледније грађане Битоља. Концертима је често присуствовао и Епископ Охридски господин Николај Велимировић,⁶³ а редовни гости били су командант Вардарске дивизијске области, бригадни генерали, председник битолске општине, председник битолског суда, албански и италијански конзул, муфтија, представници разних битолских школа, друштава и велики број грађана. Богословски хор наступао је на скоро свим концертима приређиваним у Битољу,⁶⁴ па је евидентно да су хорски наступи и концертне активности имали централно место у формирању и обликовању културног миљеа града и околине. Многобројни наступи, репертоар који се из године у

---

⁵⁷ Извештај 1931, 13.

⁵⁸ Извештај 1934, 12. Нови вид музичке праксе рефлектовао се кроз међусобне посете различитих образовних и културних установа. Богословију је посетио хор Скопске учитељске школе и у богословској дворани одржао концерт. Под вођством др Душана Глумца, професора универзитета и Миленка Живковића, композитора и професора Музичке школе „Станковић”, Хор студената Православног богословског факултета одсео је у богословији, а 10. маја приредио „успео концерт у сали богословије, препуној отмене публице”.

⁵⁹ Исто, 12-14. Уп. Мандић, Перковић, 2015, 266-267. У пролеће 1934. године, под вођством професора др Јустина Поповића, хоровође Мирка Павловића и наставника Јосифа Марушића, хор и матуранти Битољске богословије реализовали су екскурзију правцем Скопље-Лесковац-Ниш-Нишка Бања-Свети Роман-Крагујевац-Краљево-Манастир Жича-Студеница-Косовска Митровица-Грачаница. Током екскурзије, богословски хор је приредио уметничке концерте у Лесковцу, Нишу, Крагујевцу, Краљеву и Скопљу.

⁶⁰ У рубном подручју града Битоља, Владика Николај је откупио једну стару кућу, са природним извором воде, под називом Богдај, по коме је касније назвао и сиротиште. Сиротиште је збрињавало децу свих вера и нација.

⁶¹ Уп. Извештај 1936, 44; Извештај 1937, 45; Извештај 1938, 22-23; Извештај 1939, 25.

⁶² Уп. Милошевић 2023, 472.

⁶³ АЈ-1094-1414. У организацији управе богословије, „Братства Св. Ђорђа” и Удружења свештенства Епархије битолске, владика Николај Велимировић је, у Недељу Православља (09.03.1930.), присуствовао концерту одржаном у сали богословије и говорио „О унутрашњим и спољашњим непријатељима цркве”.

⁶⁴ Извештај 1932, 9. Када је обласни одбор Црвеног крста у Битољу, 2. фебруара 1930. године, одржао забаву са концертним делом у „Гранд хотелу”, у програму је учествовао и богословски хор са две песме. Ученици богословије приредили су концерт са позоришним комадом *Растко Немањин* за ученике битолских средњих школа, а, на Дан Светог Саве, у дворани богословије, све битолске основне школе заједно су прославили Светог Саву.

годину константно проширивао, а извођачки бивао све богатији и захтевнији, учинили су да се богословски хор позиционира као медиј који је успевао да хомогенизује не само православно, већ целокупно становништво и допринесе формирању културних навика и унапређењу општих музичких прилика.

Светосавске прославе

Потпуна афирмација богословског хора испољавала се током обележавања најсвечанијих, светосавских прослава, које су се до краја XIX века прослављале свуда „где су постојале српске заједнице, а нарочито у местима, где су постојале српске школе”.⁶⁵ Светосавска прослава у Битољској богословији била је централни друштвено-културни догађај, свечано прослављан уз велики број званица. Устаљена програмска концепција састојала се од неколико делова.⁶⁶ На дан обележавања првог српског просветитеља, Светог Саве, у раним јутарњим часовима служена је Света литургија у Цркви Светог Димитрија. Након богослужења, владика би одржао кратку проповед, а потом би се, заједно са свештенством, професорима, окупљеним народом и богословима, упутио ка школи, која је за ову прилику увек била посебно уређена. У десет часова пре подне започињао је први део прославе, традиционално, у згради богословије, где се обављало освећење воде и кољива и резање славског колача. Први податак о концепцији светосавских прослава у Битољској богословији, евидентиран је у документацији Архива Југославије и датира из 1926. године. Анализом приложених програма уочава се унификовани формат светосавских прослава. Након Свете литургије и резања славског колача, као прва нумера, увек је интерпретирана државна *Химна Срба, Хрвата и Словенаца* (Јенко-Руњанин). Потом су, традиционално, светосавску беседу држали најугледнији професори богословије (Табела 2.), уз интерпретирање *Химне Светом Сави*, доделу награда за најбоље светосавске темате и мешовит репертоар састављен од крајих духовних композиција и пригодних рецитација са српском националном тематиком.⁶⁷

Централна прослава, као други део свечане светосавске академије, одржавала се у вечерњим часовима, током које је доминирао наступ богословског хора, са пригодним уметничким програмом и позоришним комадом, који су изводили ученици богословије. Након концерта, следила је забава са играчком. На прославама су, по правилу, извођени

⁶⁵ Прелић 1998, 122.

⁶⁶ АЈ-66-1094-1414. У оквиру светосавске прославе, од 1929. године, ђачко удружење „Братство”, почело је одржавати свечане седнице удружења у три сата после подне. На седницама су „ученици богословије читали одломке из награђених темата, певали у хору, уз гусле и рецитовали”.

⁶⁷ АЈ-66-1094-1414. Програм првог дела прославе из 1930. године: Д. Јенко-Ј. Руњанин: *Народна химна* (богословски хор); Монах Валеријан: *Свети Сава* (рецитација); Милоје Милојевић: *Химна Светом Сави* (богословски хор); Никола Манојловић Рајко: *Сеоска црква* (рецитација) и *Достојно јест* (богословски хор). Извештај 1933, 23. Програм првог дела прославе из 1933. године: *Државну химну* и *Химну Светом Сави* Мирка Павловића, певао је хор богословије. Светосавски свечани говор одржао је професор Јустин Поповић: „О препороду у воденици смрти”, након кога су изведене нумере: С. А. Дехтјарев: *Вздие Бог* (хор ученика богословије); „Краљевић Марко и бег Костадин” (народна песма, рецитовао Љубомир Иванчевић, ученик V разреда богословије). Извештај 1935, 24. Програм првог дела прославе из 1935. године: *Државну химну* и *Химну Светом Сави* Мирка Павловића отпевао је хор богословије. Свечани светосавски говор одржао је професор Влајко Влаховић: „Оличење личности Светог Саве у души нашег народа”. Ученик VI разреда богословије, Силвестар Поповић, рецитовао је I молитву на језеру епископа Николаја; *Стихире српским светитељима* певали су ученици богословије; народну песму „Збор зборила”, рецитовао је Јован Јевтић, ученик VI разреда богословије; *Стихире Светом Сави* (шести и четврти глас) – певао је богословски хор.

позоришни комади најугледнијих српских књижевника попут Бранислава Нушића, Алексе Шантића, Ђуре Јакшића, Косте Трифковића и других. Национална тематика светосавске прославе својом програмском концепцијом снажила је, преображавала и просвећивала целокупан српски народ, аутентично призивајући на очување националних вредности и православног идентитета. У почетку скромнијег формата, наслеђене у потпуности на ученике богословије, као кључне протагонисте прославе, темељене су на краћем музичко-рецитаторском програму, а, током каснијих година, концертни програм је бивао све захтевнији и богатији. Као што је напоменуто, богословски хор је примарни вид сарадње најпре успоставио са војном музиком Вардарске дивизијске области, која је, у почетку, употпуњавала неформални део прославе и учествовала у извођењу позоришног комада. Временом се војни оркестар почео представљати са новим и већим програмима и програмским праксама из света популарних и лежернијих жанрова, симболизујући, кроз српске народне игре ширег простора, монденску концепцију југословенске културе.⁶⁸

Табела 2. Концертни програм вечерњег дела светосавских прослава (1926–1930)

Година	Светосавски говор	Светосавски програм	Позоришни комад	Место одржавања
1926	Суплент Константин Керн „О типуку Светог Саве”	- Д. Јенко – Ј. Руњанин <i>Химна СХС</i> (богословски хор) и рецитација; - <i>Тече вода тече</i> (баритон соло уз пратњу хора); - Мирко Павловић: <i>Појмо браћо</i> (богословски хор); - Даворин Јенко: <i>Хајд' јунаци</i> (богословски хор); - Ст. Ст. Мокрањац: <i>Имала мајка</i> (богословски хор); - К. М. Вебер: <i>Ловачки збор</i> из опере <i>Фрајшиц</i> (богословски хор).	Бранислав Нушић <i>Растко</i> <i>Немањић</i> (у три слике)	Алимпићева сала (у 20 часова)
1927	Ректор богословије	- Д. Јенко – Ј. Руњанин <i>Химна СХС</i> - Ст. Ст. Мокрањац: <i>Химна Св. Сави</i> ; - Франческо Синик: <i>Јако да царја</i> ; - рецитација; - Корнелије Станковић: <i>Тебе појем</i> ; - Ст. Ст. Мокрањац: из I руковети; - рецитација; - Петар Крањчевић: <i>Кад прво</i>	б.н.	Општинска сала (у 20 часова)

⁶⁸ Исто. На забави са игранком свирале су народне игре: *Србијанка*, *Битољка*, *Српкињица*, *Валцер*, *Гружанка*, *Кокоњеште*, *Професорка*, *Валцер*, *Врањанка*, *Докторско коло*, *Валцер*, *Шумадинка*, *Ђачко коло*, *Трговачко коло*, *Полка*, *Сарајевка*, *Жикино коло*, *Валцер*, *Банаћанско коло*, *Крушевњанка*, *Кокоњеште* (ново).

		<i>сунце;</i> - Владимир Ђорђевић: <i>Певајмо браћо;</i> - Ст. Ст. Мокрањац: <i>XI</i> <i>руковет.</i>		
1929	Професор Драгомир Марић „Библија и наука”	Д. Јенко – Ј. Руњанин: Народна химна; - Ђузепе Сарти: Радужесја, људије; - Вилко Новак: Поздрав домовини; - Милорад Митровић: Пророк; - Јаков Готовац: Коледа; - Монах Валеријан: Воз иде - Бротана: Полети.	Коста Трифковић <i>Бадњи дан</i> (комад у једном чину)	Дворана богословије (у 20 часова)
1930	Професор Јосиф Марушић „Из историје народног препорода у Далмацији”	- Д. Јенко – Ј. Руњанин: Народна химна (богословски хор); - Рожнов: Не имама и нија помошчи (богословски хор); - В. Илић Млађи: „Аврамова жртва” (рецитација); - Ст. Ст. Мокрањац: Имала баба (богословски хор); - Петар Кранчевић: Кад прво сунце (дупли квартет и соло); - Зорко Преловац: Ој Добердоб (богословски хор); - Јосип Хаце: Кад млидијох умрети (соло тенор уз пратњу клавира); - Исидор Бајић: Соколска песма (богословски хор). ⁶⁹	Алекса Шантић <i>Хасанаги-ница</i> (драмска слика)	Дворана богословије (у 20 часова)

Од 1931. године почињу се штампати позивнице уз навођење концертног програма, чиме је додатно наглашаван свечани карактер светосавске прославе. Прикупљање добровољних прилога у корист „Фонда сиромашних ученика богословије”⁷⁰ чинило је саставни део прослава, а прилози су, како се наводи, примани са захвалношћу.

⁶⁹ Исто. После концерта приређена је забава са игранком. На преподневној прослави, вечерњем концерту и забави, свирала је војна музика Вардарске дивизијске области.

⁷⁰ Извештај 1936, 72-73. Велики добротвори прилагали су најмање 1.000 динара, добротвори 500, а утемељивачи новчани прилог од најмање 200 динара. Осим поменутих, изворе прихода чинили су: добровољни прилози, завештања добрих људи, награде за учествовање хора на приватним богослужењима, приходи од јавних приредби, добровољни прилози од лифераната, продаваца и родитеља ученика.

младе пијанисткиње Калипсо Налча⁷³ и Ниника Чому и том приликом извеле нумере: Иван Пл. Зајц: *Где си доме мој* и *Ластавицама* (соло тенор Славко Фајнадић, уз клавирску пратњу); Ф. Шопен: *IX етида*, В. А. Моцарт: *Турски марш* и И. Албенис: *Seguidillas* (соло клавир Калипсо Налча); В. Пергаменто: *Серенада* (соло виолина, клавирска пратња Ниника Чому); Ј. Маринковић: *IX коло српских народних песама* (хор богословије).

Табела 3. Програм Светосавске прославе из 1933. и 1934. године

1933	1934
- Мирко Павловић: <i>Химна Светом Сави</i> (богословски хор); - Епископ Николај: „XV молитва на језеру” (рецитовао ученик V разреда Милутин Продановић);	- Мирко Павловић: <i>Химна Светом Сави</i> (богословски хор); - Г. Р. Державин: „Бог” (рецитовао Љубомир Иванчевић ученик VI разреда богословије); - П. Турчаџинов: <i>Воскресни Боже</i> (хор богословије);
- А. Кастаљски: <i>Хвалите имје Господње</i> (певао душли терцет); - Јаков Готовац: <i>Марјане</i> (тенор соло и богословски хор);	- Епископ Николај: „XVII молитва на језеру” (рецитовао ученик IV разреда богословије Славко Фајнадић); - Вилко Новак: <i>Вечерња песама</i> (хор богословије);
- Модест Мусоргски: <i>Ти взојди, взојди</i> (хор богословије); - Дирнер: <i>Морнар на узбурканом мору</i> (богословски хор); - С. Жаров: <i>Еј ухњем</i> (хор богословије);	- Ј. Хаџе: <i>Кад млидија умријети</i> (тенор соло Славко Фајнадић уз пратњу клавира); - Ф. Шпајер: <i>Закувала</i> (хор богословије); - М. Милојевић: <i>Југословени</i> (хор богословије);
- Јаков Готовац: <i>Коледа</i> (хор богословије уз пратњу оркестра);	- Ст. Ст. Мокрањац: „Црни горо” (из <i>XI руковети</i>) (хор богословије);
- Станоје Ђорђевић: „Божјакова песма” (рецитовао Милутин Деврња ученик V разреда);	- Цезар Кјуи: <i>Оријентал</i> (соло виолина – Стеван Пазина, ученик V разреда богословије, уз пратњу клавира); - Јаков Готовац: <i>Момчето без гуњчето</i> (хор богословије);
- Петар Коњовић: <i>Китко, кћери мори</i> (тенор соло Славко В. Фајнадић, ученик III разреда богословије, уз пратњу клавира);	А. Гречаџинов: <i>Романса</i> (баритон соло Василије Сабов, ученик VI разреда богословије, уз пратњу клавира);
- Јаков Готовац: <i>Јаблане</i> (хор Богословије); - Франц Лотка: <i>Банда ударала</i> (хор богословије).	- Иван Пл. Зајц: <i>Ко гром нек’ песма ори нам</i> (хор богословије); - Мирко Павловић: <i>Дуде</i> (хор богословије). ⁷⁴

Последње евидентирани наступе богословски хор је забележио у предвечерје Другог светског рата, када је ужи хор наступао 26. и 27. јануара 1940. године, у

⁷³ Хонорарна наставница Битољске реалне гимназије, Калипсо Налча, рођена је у Битољу 1915. године, а умрла је у Скопљу 1987. године. Била је пијанисткиња, прва жена диригент на Балкану, и прва македонска професионална глумица. Завршила је конзерваторијум у Атини.

⁷⁴ Извештај 1934, 11. Ученици богословије извели су позоришни комад *Светски рат* Бранислава Нушића. Основна школа „Свети Сава” традиционално је, у дворани богословије, прославила своју школску славу.

обележавању Светосавске прославе женских радничких и основних школа,⁷⁵ а потом и на духовном концерту у Недељи Православља, заједно са певачким друштвима „Кајмакчалан“, „Мокрањац“, Хором гимназије и Дечјим хором дечјег склоништа Светог Николе „Богдај“.⁷⁶

Закључак

Непуне две деценије преданог богословско-педагошког рада Битољске богословије посебна су сведочанства о улози и месту ове установе у ширем заснивању српске националне педагогије. Основана у тешким и изазовним друштвено-економским приликама, богословија је успевала да доминира угледом, организованошћу, квалитетом наставе и саставом наставног ансамбла, који је самопрегорним радом исцртавао националну културу српског народа у јужним крајевима Краљевине Југославије. У тежњи, између осталог, за што свеобухватнијим музичким образовањем својих полазника, увођене су нове музичке праксе и инициране бројне национално-културне активности, у којима су значајну улогу имали бивши Мокрањчеви ученици, свештеници Мирко Павловић и Бранко Ристановић. Током свог просветно-педагошког рада истакли су се као изразити стручњаци у пољу црквене музике, а Мирко Павловић и као активни музичар, који је деловао као диригент богословског хора, мелограф и композитор, а, касније, и као диригент других хорских ансамбала. Њима су се прикључивали и други професори музике, који су, својим посвећеним педагошким радом, интензивирали богослужбену и друштвено-културну делатност.

За кратко време предметни професори успели су да богословски подмладак позиционирају у главне носиоце концертно-аматерског музичког живота, па су Битољска богословија и њен хор постали узор деловања на национално-верском и друштвено-културном нивоу и били покретачи бројних социокултурних промена, које су посредно утицале на све друштвене структуре и школске институције. Заједно са војном музиком Вардарске дивизијске области, хором битољских гимназијалаца и другим певачким ансамблима, богословски хор је допринео интензивном развоју опште музичке културе и успео да утка деловање школских институција у све поре друштва.

Основана да сачува дух православља и српски народ, омеђена православном педагогијом и високопозиционираним националним циљевима, али и вером у неограничене моћи васпитања, Битољска богословија је, кроз богословску и музичко-педагошку делатност, преображавала, призивала вери, подстицала људскост, човечност, духовност и чврсто градила православни идентитет својих ученика и свога народа.

Литература

Арсенјев, Алексеј (2016): „Руска емиграција и црквено појање у Србији: 1920–1970. године“, *Зборник Матице српске за сценску уметност и музику*, Нови Сад: Матица српска, 2016/55, 129–174.

Архив Југославије (АЈ), Министарство вера (69), фасцикле 30/53, 31/54, 32/55, 199/320, 213/335.

Архив Југославије (АЈ), Министарство просвете (66), фасцикле 1094/1414, 2716/2335.

---

⁷⁵ Извештај 1940, 10.

⁷⁶ Исто, 25.

Васиљевић, Зорислава (2006): *Методика музичке писмености*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Васиљевић, Зорислава (2000): *Рат са српску музичку писменост*, Београд: Просвета.

Ивановић, Дарко (2016): *Свештенослужитељи Браничевске епархије: биографски лексикон (свештеници и ђакони): М-Ш*, Пожаревац: Епархија браничевска, Одбор за просвету и културу.

Извештај о Богословији Светога Саве у Београду за школску 1904/05. (1905), Београд: „Талетова“ штампарија.

Извештај о Богословији Светога Саве у Београду за школску 1910/11. (1911), Београд: Нова штампарија „Давидовић“.

Извештај за школску 1930/31. годину Српске православне богословије у Битољу (1931), Битољ: Штампарија и радионица папирних кеса „Победа“.

Извештај за школску 1931/32. годину Српске православне богословије у Битољу (1932), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1932/33. годину Српске православне богословије у Битољу (1933), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1933/34. годину Српске православне богословије у Битољу (1934), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1934/35. годину Српске православне богословије у Битољу (1935), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1935/36. годину Српске православне богословије у Битољу (1936), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1936/37. годину Српске православне богословије у Битољу (1937), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1937/38. годину Српске православне богословије у Битољу (1938), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1938/39. годину Српске православне богословије у Битољу (1939), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Извештај за школску 1939/40. годину Српске православне богословије у Битољу (1940), Битољ: Штампарија и печаторезница „Победа“.

Качарић, Нинослав (2014): „Верска настава у Србији-историјат и перспективе“, *Истраживања у педагогији*, Вршац: Високо школа струковних студија за образовање васпитача, 4(2), 49–64.

Кокотовић, Будимир (2022): „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“, у: *Николајеве студије: међународни часопис за истраживање богословског и црквеног доприноса Николаја Велимировића*, Београд: Хришћански културни центар „др Радован Биговић“, II, 4, 367–388.

Максић, Славица (2006): *Подстицање кративности у школи*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Мандић, Биљана (2023): „Настава нотног певања у Призренској богословији: интегративни сегмент српске музичке педагогије“, *Црквене студије*, Ниш: Центар за црквене студије, Међународни центар за православне студије, 20, 717–732.

Мандић, Биљана, Перковић Ивана (2015): „Наставници музике у српским православним богословским школама између два светска рата“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад: Матица српска, 2/151, 249–275.

Милановић, Биљана (2016): „Обликовање нације кроз креирање националне уметничке музике у Србији у првим деценијама XX века“, Београд: Филозофски факултет, докторска дисертација,

<https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/3275/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Милошевић, Боровоје (2023): „Светосавске прославе у Босни и Херцеговини под аустроугарском управом“, *Црквене студије*, Ниш: Центар за црквене студије, Међународни центар за православне студије, 20, 467–480.

Перковић Ивана, Мандић Биљана (2015): „Парадигма усмено/писано и педагогија црквеног појања у српским богословским школама“, *Зборник Матице српске за сценску уметност и музику*, Нови Сад: Матица српска, 53, 33–49.

Прелић, Младена (1998): „Обнова светосавских прослава код Срба у Будимпешти“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLVII, Београд: Етнографски институт САНУ, 121–135.

Biljana Lj. Mandić

**THE PRESERVATION OF NATIONAL MEMORY IN THE CONTEXT OF
CONSTRUCTING SERBIAN MUSIC PEDAGOGY – THE CASE
OF BITOLA SEMINARY**

In an effort to physically try to extinguish everything that is Orthodox and erase it from the collective national memory, the Communist government after the Second World War demolished the building of the Bitola Theological Seminary to the ground and built residential buildings in its place. It cannot be but noticed that the year 2022 has also been 'erased' from the culture of national memory, as the year that was supposed to mark a century since the re-establishment of the work of the Bitola Theological Seminary. Aiming at contributing to the revitalization of the national-cultural memory, this paper points out the dual mission of the seminary that this institution carried out in the period between the two world wars. The first, musical-pedagogical one, whose observation established that the students of Stevan Stojanović Mokranjec worked in the Bitola seminary as guardians, continuers and admirers of Mokranjec's pedagogy. The analysis of the second, national-cultural mission, determined the contribution of the theological choir in creating and strengthening the Vepa and national-cultural identity. Based on the archival documentation, research micronarratives, musical historiography and memorialization, the paper points to the role, significance and contribution that the Bitola Theological Seminary made in the construction of Serbian musical pedagogy, the religious, national and cultural life of the Serbs in at the time southern regions of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and later, the Kingdom of Yugoslavia.